

γραφή της έσωτερικῆς λειτουργίας τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐγχειρήματος. Αὐτὸ βέβαια δὲν εἶναι καινούργιο γιὰ μᾶς, ἀφοῦ μᾶς εἶναι γνωστὸ ἀπὸ τὸν Ἀριστοτέλη, ποὺ ἐπιμένει στὴ μὴ μετάβαση σὲ ἄλλο γένος: οὐτε γὰρ ἐν ἄλλῳ τις γένει δύναται ἂν θεῖναι αὐτήν (Μτφ. Κ 9, 1066 a 9). Ἀπὸ τὴν ἄλλη θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν Tournier, ποὺ ἐπιμένει ὅτι οἱ κανόνες δὲν εἶναι ὀρισμένοι, ἀφοῦ εἶναι πάντα δυνατό νὰ αὐξηθοῦν. Ἐνα πρόχειρο παράδειγμα θὰ ἦταν, νομίζουμε, διαφωτιστικό: οἱ σύγχρονες αἰσθητικὲς θεωρίες κρατοῦν ἀνοιχτὲς τὶς κατηγορίες κι ἔτσι μεγαλώνουν τὶς δυνατότητες ἑρμηνείας τοῦ αἰσθητικοῦ φαινομένου.

Δυναμισμὸ τῆς σκέψης ἀποκαλύπτει ἀκριβῶς ἡ κύρια θέση τῆς μελέτης: Ἡ ἔγνοια τοῦ Tournier εἶναι νὰ μὴν ὀριοθετηθεῖ ὁ ὀρισμὸς τῆς ἑρμηνευτικῆς ἀνάλυσης στὴν ἀπλή σχέση ἀνάμεσα σὲ μιὰ μὴ ρητὴ καὶ μιὰ ρητὴ ἔννοια, ἀλλὰ νὰ πλουτισθεῖ μὲ νέα βάση, ὡς σχέση ἀνάμεσα σὲ μιὰ ἔννοια ποὺ πρέπει προκαταρκτικὰ νὰ ἔχει προσδιοριστεῖ καὶ μιὰ ἔννοια μὴ σαφὴ: «Τὸ preexplicandum τὸ χρησιμοποιοῦμε γιὰ νὰ διακρίνουμε... τὴν προκαταρκτικὴ στὴ διασάφηση τοῦ explicandum ἐργασία καὶ ποὺ συνίσταται στὸ νὰ ἀποδώσουμε ἓνα ἰδιαίτερο καὶ μονοσήμαντο νόημα σὲ μιὰ ἔννοια» (94). Ἔτσι καὶ οἱ ρηματικοὶ τύποι: expliciter, expliciter ὀρίζονται ὁ πρῶτος ὡς: διασαφηνίζω τὴ σημασία μιᾶς γλωσσικῆς ἔκφρασης μὲ ἄλλες γλωσσικὲς ἐκφράσεις ἰσοδύναμες τῶν ὁποίων προϋποθέτω γνωστὴ τὴ σημασία· ὁ δεύτερος ὡς: διατυπώνω τοὺς ἀπαραίτητους καὶ ἱκανοὺς ὅρους τῆς πραγμάτωσης ἑνὸς ἐμπειρικοῦ γεγονότος.

Ἀθῆναι

Ἄννα Κελεσίδου-Γαλανοῦ

Walter Schulz, *Ich und Welt. Philosophie der Subjektivität*, Pfullingen, Neske, 1979, 280 σελ.

Ὁ καθηγητὴς Walter Schulz δὲν εἶναι μόνον ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀξιολογότερους μελετητὲς τοῦ Γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ,¹ ἀλλὰ συχνὰ ἐξετάζει καὶ τὴ σημασία συγκεκριμένων ἀπόψεων τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας. Τὸ ἔργο ποὺ ἐξετάζεται ἐδῶ, ἀναφέρεται στὴ φιλοσοφία τῆς ὑποκειμενικότητας ποὺ, σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Descartes καὶ κορυφώνεται στὸ γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ καὶ στὴ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξης. Χαρακτηριστικὸ τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑποκειμενικότητας εἶναι ὅτι προσπάθησε νὰ δώσει ἀπάντηση στὸ ἐρώτημα «ἐγὼ καὶ ὁ κόσμος» μὲ ἀφετηρία τὸ ἐγὼ καὶ κατεύθυνση πρὸς τὸν κόσμο. Ὁ συγγραφέας παρουσιάζει τὰ προβλήματα ἐκεῖνα ποὺ ἔθεσε ἡ φιλοσοφία τῆς ὑποκειμενικότητας καὶ ποὺ ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν ἐπικαιρότητα, ἔστω καὶ ἂν οἱ λύσεις ποὺ ἔδωσε ἐκεῖνη δὲν ἦσαν ἐπιτυχημένες.

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ πολλὰ ἄρθρα γιὰ τὸ γερμανικὸ ἰδεαλισμὸ ὁ W. Schulz δημοσίευσε καὶ τὰ ἑξῆς βιβλία γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ αὐτὸ ρεῦμα: *Der Gott der neuzeitlichen Metaphysik*, Pfullingen 1957.— *Das Problem der absoluten Reflexion*, Frankfurt/M. 1963.— *Die Vollendung des Deutschen Idealismus in der Spätphilosophie Schellings*, Pfullingen 1975².— *Johann Gottlieb Fichte - Søren Kierkegaard*, Pfullingen 1977².

Βέβαια δὲν πρόκειται γιὰ κάποια ραψωδική παρουσίαση προβλημάτων. Αντίθετα μάλιστα, ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ συστηματική προσέγγιση, ποὺ ἔχει ὡς ἐρώτημα τὴ σχέση τοῦ ἐγώ, τῆς ὑποκειμενικότητας μὲ τὸν κόσμο. Ἡ ἐπιλογή τοῦ ἐρωτήματος ὑπαγορεύτηκε μᾶλλον ἀπὸ τὴν «ἀπομεταφυσικοποιημένη διαλεκτική τῆς πραγματικότητας», ποὺ μόνον σὲ ἄδρες γραμμὲς παρουσίασε ὁ συγγραφέας σὲ προηγούμενο ἔργο του.² Φαίνεται ὅτι ἡ φιλοσοφία τῆς ὑποκειμενικότητας ἀποτελεῖ γιὰ τὸν Schulz τὸ πιὸ προβληματικό πλέγμα ἀπόψεων, ποὺ μᾶς κληροδότησε ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ ποὺ πρέπει νὰ ἄρει ἡ συστηματική φιλοσοφία.³

Τὸ ἔργο ἀποτελεῖται ἀπὸ πρόλογο, δέκα κεφάλαια καὶ παράρτημα. Στὸν πρόλογο ὑπογραμμίζεται ὅτι τὰ βασικά προβλήματα τῆς ὑποκειμενικότητας ξεκινοῦν ἀπὸ τὸ ὅτι ὁ τελεσίδικος προσδιορισμὸς τῆς σχέσης ἐγώ καὶ κόσμου δὲν βρίσκεται στὴν ἀπόλυτη ἐξουσία τοῦ ἀνθρώπου. Τὸ πρῶτο κεφάλαιο ἀναφέρεται στὰ ἐπισφαλῆ σημεῖα τῆς θεωρίας τῆς ὑποκειμενικότητας, ποὺ παρουσιάστηκαν στὸ γερμανικὸ ἰδεαλισμό. Ἡ ἀποτυχία τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ἔκανε συνειδητὸ ὅτι ἡ ὑποκειμενικότητα δὲν εἶναι οὔτε ἀπόλυτη οὔτε ἄπειρη, οὔτε μπορεῖ νὰ προσδιοριστεῖ χωρὶς ἀναφορὰ στὸν κόσμο. Ἡ ἐλευθερία της εἶναι πεπερασμένη. Ἡ ἀμφισημία τῆς ἀναφορᾶς αὐτῆς προσδιορίζεται ὡς ἡ διπλὴ τάση γιὰ σύνδεση μὲ τὸν κόσμο ἀλλὰ καὶ γιὰ ἄρνηση τοῦ κόσμου. Ἡ πρώτη τάση συγγενεύει μὲ τὴν ἐπιστήμη, ἐνῶ ἡ δεύτερη συγγενεύει μὲ τὴ φιλοσοφία. Ἐνῶ ἡ φιλοσοφία ἐπιδιώκει νὰ διατηρήσει τὴ συνείδηση τῆς ἀμφισημίας, ἡ κοσμοθεωρία προσπαθεῖ νὰ τὴν παραμερίσει.

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξης ὡς ἀντίθεση πρὸς τὸ γερμανικὸ ἰδεαλισμό. Ἐντούτοις καὶ αὐτὸ τὸ ρεῦμα ὡδηγήθηκε σὲ ἀντιφάσεις (Sartre), ἀποσταθεροποίησε τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ μετέβαλε τὸν κόσμο σὲ ὑπαρξιακὴ κατηγορία (Heidegger) ἢ παρέβλεψε ὅτι ἡ ἐξαντικειμενίζουσα καὶ ἡ ὑπαρξιακὴ ἀντιμετώπιση τῆς ὑποκειμενικότητας εἶναι δύο τάσεις ποὺ ἀλληλοτέμνονται (Jaspers). Ὁ Kierkegaard εἶναι ἐκεῖνος ποὺ παρουσίασε ἴσως συνεπέστερα τὴ σχέση τῆς πεπερασμένης ὑποκειμενικότητας μὲ τὸν κόσμο. Ὁ συγγραφέας διαπιστώνει ὅτι ἡ ριζικοποίηση τοῦ πεπερασμένου χαρακτήρα τῆς ὑποκειμενικότητας ὡδηγεῖ τὴ φιλοσοφία τῆς ὑπαρξης στὴν ἄρνηση τοῦ κόσμου, ἀποτέλεσμα στὸ ὁποῖο εἶχε φτάσει καὶ ὁ γερμανικὸς ἰδεαλισμός, ξεκινώντας ὁμως ἀπὸ τὴν ἀντίθετη ἀφετηρία.

Στὸ τρίτο κεφάλαιο ἐξετάζεται ὁ αὐτοστοχασμὸς ὡς μέθοδος ἐρμηνείας τῆς ὑποκειμενικότητας σὲ ἀντιπαράθεση πρὸς τὴ θεωρία τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων (Vermögenstheorie), ποὺ ἐρμηνεύει τὴν ὑποκειμενικότητα μὲ ἀφετηρία τὸν κόσμο. Ὁ παραμερισμὸς τῆς θεωρίας τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων, ποὺ ἀρχίζει μὲ τὸν Kant, ὁλοκληρώνεται στὴ φιλοσοφία τοῦ Hegel, τοῦ Fichte καὶ τοῦ Schelling. Ὁ συγγραφέας, γιὰ νὰ ὑπερβεῖ τὶς δυσκολίες ποὺ δημιούργησε ὁ αὐτοστοχασμὸς ὡς διαλεκτικὴ μέθοδος, δια-

2. Βλ. W. Schulz, *Philosophie in der veränderten Welt*, Pfullingen 1980⁴, 249.

3. Βλ. ὁ.π., 326-334. Βλ. καὶ τοῦ ἴδιου, *Hegel und das Problem der Aufhebung der Metaphysik*, Martin Heidegger zum 70. Geburtstag, hrsg. von G. Neske, Pfullingen 1969, 67-9.

τυπώνει μιὰ στοχαστική θεωρία τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων. Ἡ θεωρία αὕτη ἀναζητάει τὶς μὴ ἀναγώγιμες προϋποθέσεις τῆς νόησης, ὅπως εἶναι τὸ νοοῦν ὑποκείμενο, ἡ συνείδηση καὶ ὁ ὑγιὲς ἐγκέφαλος, ποὺ ἔχουν «ὑπερβατολογικὴ-ὄντικὴ» καὶ ὄχι μεταφυσικὴ ὑφή. Ἡ μεθοδολογικὴ συνέπεια γιὰ τὴ φιλοσοφία εἶναι ὅτι ἡ διαλεκτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ ἀρκεσθεῖ στὸν αὐτοστοχασμό, ἀλλὰ χρειάζεται καὶ τὴν ἐμπειρία.

Στὸ τέταρτο κεφάλαιο ἐξετάζεται ἂν εἶναι δυνατὴ ἡ διαλεκτικὴ διαμεσολάβηση ὑποκειμενικότητας καὶ ἀντικειμενικότητας. Ἡ διάκριση ἀνθρώπου καὶ κόσμου ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἱστορίας εἶναι ἰδιαίτερα προβληματική. Μιὰ μονοσήμαντὴ διάκριση θὰ ἦταν παρερμηνεία. Τέτοιο παράδειγμα ἔχουμε μὲ τὴν ἀναγωγὴ τῆς ἱστορικότητας σὲ ὑπαρξιακὴ κατηγορία ἀπὸ τὸν Heidegger καὶ ἐνμέρει καὶ ἀπὸ τὸν Sartre. Τὸ βασικὸ εἶναι ὅτι πρέπει νὰ ἀρκεσθοῦμε σὲ μιὰ διαλεκτικὴ διάκριση ὑποκειμενικότητας καὶ ἀντικειμενικότητας, ποὺ οὔτε ἀρνεῖται τὴ διάκριση οὔτε τὴν τοποθετεῖ μονοσήμαντα. Ἡ ἀμφισημία τῆς διαλεκτικῆς αὐτῆς γίνεται φανερὴ στὴ βιολογικὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὸ φαινόμενο τοῦ ἀνθρώπινου θανάτου. Ὁ θάνατος ὡς χωρισμὸς ἀπὸ τὸν κοινὸ κόσμον τῶν συνανθρώπων ὁδηγεῖ στὴ συνείδηση ὅτι ὅλες οἱ ἀναφορὲς τῆς ὑποκειμενικότητας εἶναι παροδικές. Ἐδῶ ἀκριβῶς γίνονται φανερά καὶ τὰ ὅρια τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑποκειμενικότητας. Ἡ «μελέτῃ τοῦ θανάτου» (74-85) εἶναι ἀπὸ τὰ καλύτερα τμήματα τοῦ βιβλίου. Ἐνῶ ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο δὲν χωρίζονται μονοσήμαντα, συνδέονται διαλεκτικὰ μὲ τὴ διαμεσολάβηση ὁρισμένων συστατικῶν στοιχείων, ὅπως εἶναι ὁ χῶρος, ὁ χρόνος καὶ ἡ γλῶσσα.

Στὸ πέμπτο κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ σχέση τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑποκειμενικότητας μὲ τὴ μεταφυσικὴ. Τὰ μεγάλα μεταφυσικὰ συστήματα ποὺ ἀνήκουν πιά στὴν ἱστορία, εἶχαν ὡς σκοπὸ νὰ δικαιολογήσουν τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὸν κόσμον καὶ νὰ παραμερίσουν τὴν ἀβεβαιότητά του. Ἡ τύχη τῶν μεγάλων αὐτῶν μεταφυσικῶν δοκιμῶν συνδέεται μὲ μιὰ εἰρωνεία: Ἡ μεταφυσικὴ κοσμοαντίληψη ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ κοσμοαντίληψη, ὅπου ὅμως ἡ ὑποκειμενικότητα θεωρεῖται ὡς ἀρνητικὸς παράγοντας. Ἡ μόνη δυνατότητα μιᾶς μεταφυσικῆς παραμένει πιά ἡ μεταφυσικὴ τῆς «αἰώρησης», τῆς ἀβεβαιότητας ποὺ παρουσιάζεται ὡς ἡ ἐρμηνευτικὴ τῆς παράδοξης ἀμφισημίας τῆς ὑποκειμενικότητας κατὰ τὴν ἀναφορά της στὸν κόσμον.

Τὸ ἕκτο κεφάλαιο ἀναφέρεται στὴ συγκεκριμένη καὶ στὴν ἀφηρημένη ἀνάλυση τῆς ὑποκειμενικότητας. Παρουσιάζει τὴ διάσταση τῆς φιλοσοφικῆς δομικῆς ἀνάλυσης τῆς ὑποκειμενικότητας πρὸς τὴν πρακτικὴ-πραγματιστικὴ ἀνάλυση ποὺ ἐπιχειροῦν οἱ ἐπιστῆμες. Ἡ διάσταση γίνεται φανερὴ στὸ πρόβλημα τῆς ταυτότητας καὶ στὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας, ποὺ σήμερα θεωροῦνται ὡς προβλήματα τῶν ἐπιστημῶν τῆς συμπεριφορᾶς. Ὁ συγγραφέας ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν εἶναι τελεσίδικη, γιατί ἡ φιλοσοφία σήμερα ὄχι μόνον ἀναγνωρίζει καὶ πρέπει νὰ ἀναγνωρίζει τὴ σημασία τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρευνας γιὰ τὴ θεώρηση τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ μπορεῖ καὶ ἡ ἴδια νὰ συμβάλει ὡς ἓνα βαθμὸ στὴ διάσπαση τῶν προβλημάτων ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν ἐπιστῆμη καὶ πέρα ἀπὸ αὐτὸ μπορεῖ νὰ συμβάλει καὶ στὴ συνειδητοποίηση τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπου καὶ στὴ σύνδεσή της μὲ τὴν πράξη καὶ τὴ βούληση.

Στο ἑβδομο κεφάλαιο πού φέρει τὸν τίτλο «Ἡ θεωρία τῶν διανοητικῶν ἱκανοτήτων ἀπὸ τὴ σκοπιὰ τῆς ἀπόστασης ἀπὸ τὸν κόσμο», ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τῆς βούλησης σὲ ἀναφορὰ πρὸς τὴ διάκριση σώματος καὶ πνεύματος. Ὁ συγγραφέας ὑπογραμμίζει τὴ διαφορὰ τῶν ἀπόψεων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας γιὰ τὴ βούληση, καὶ τὴν προτεραιότητα τῆς νόησης γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῆς μεμονωμένης ὑποκειμενικότητας.

Στο ὄγδοο κεφάλαιο διερευνᾶται ἡ ὕψη τῆς φιλοσοφίας ὡς τῆς νόησης πού θεωρεῖ τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὶς ἀναφορές της ὡς προβλήματα χωρὶς νὰ καταλήγει σὲ τελεσιδίκους ὁρισμοὺς ἀλλὰ σὲ ἐνδείξεις γιὰ τὴν κυκλικὴ δομὴ τῆς ὑποκειμενικότητας. Ἡ σύγχρονη ἀντίληψη γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση ἀποδέχεται τὴν ἀμοιβαία σχέση ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου σὲ ἀντίθεση πρὸς τὶς ἀπόψεις ἰδιαίτερα τοῦ Fichte. Ἡ ἰδιομορφία τῶν ἀναφορῶν τῆς ὑποκειμενικότητας ἐπηρεάζει καὶ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση καὶ τὴν κάνει νὰ εἶναι ἀντινομική, ἐνῶ σήμερα ὑπάρχει ἐπιπλέον ἡ τάση νὰ περιοριστεῖ ὁ αὐτοστοχασμὸς τῆς ὑποκειμενικότητας ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ γνώση.

Στο ἑνατο κεφάλαιο ἐξετάζεται ἡ σχέση τοῦ ἐγὼ μὲ τοὺς ἄλλους. Οἱ ἄλλοι ἀποτελοῦν τὸν κόσμο τῶν προσώπων καὶ ἐπομένως ἡ σχέση τῆς ὑποκειμενικότητας μὲ τοὺς ἄλλους ἀνήκει στὴν ἀναφορὰ τῆς ὑποκειμενικότητας στὸν κόσμο. Ὁ συγγραφέας, μετὰ τὴν ἐξέταση τῶν ἀπόψεων τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ καὶ τῆς μεταἰδεαλιστικῆς φιλοσοφίας γιὰ τὸ πρόβλημα τοῦ ἄλλου, διαπιστώνει ὅτι οἱ ἄλλοι πρέπει νὰ ἀναγνωρίζονται στὴν αὐτονομία καὶ στὴν πραγματικότητα τῆς ὑπαρξῆς τους. Οἱ διανθρώπινες σχέσεις στηρίζονται στὴν κατανόηση καὶ λαμβάνουν χώρα στὰ πλαίσια ἑνὸς ἱστορικοῦ ὁρίζοντα. Ἐπομένως τὸ πρόβλημα αὐτὸ συνδέεται μὲ τὸ χρόνο ὡς οὐσιαστικὴ κατηγορία τῆς ὑποκειμενικότητας. Ἐντούτοις οἱ ἄλλοι δὲν πρέπει νὰ θεωροῦνται ὡς ἀπλὰ ὄντα πού βρίσκονται στὸν κόσμο ἀλλὰ ὡς πρόσωπα πού ἔχουν τὴ δυνατότητα νὰ ὑπερβοῦν τὸν κόσμο. Ἡ σχέση τοῦ ἐγὼ μὲ τοὺς ἄλλους εἶναι συστατικὴ γιὰ τὴν ὑποκειμενικότητα, γιὰ τὴν ἠθικὴ πράξη καὶ γιὰ τὶς δυνατότητες τῆς ἀλλαγῆς.

Τὸ δέκατο κεφάλαιο εἶναι ἀφιερωμένο στὴ διαλεκτικὴ τῆς ἀντικειμενικότητας. Ἐδῶ διερευνῶνται οἱ διαφοροποιήσεις τῆς ἐννοίας τοῦ ἀντικειμένου καὶ ἡ δυνατότητα τοῦ ἀπόλυτου διαχωρισμοῦ ὑποκειμένου καὶ ἀντικειμένου. Ἀναδρομὲς στὸν Πλάτωνα καὶ στὸν Ἀριστοτέλη ὑποδηλώνουν τὴ μεταλλαγὴ τῆς ἐννοίας τοῦ ἀντικειμένου. Μάλιστα ὁ συγγραφέας ἐρμηνεύει τὴν πλατωνικὴ θεωρία τῶν ἰδεῶν σὲ συνειδητὴ ἀντίθεση πρὸς τὴν ἐρμηνεία τοῦ Hegel. Τὸ συμπέρασμα τοῦ κεφαλαίου —ἴσως καὶ τοῦ ἔργου— εἶναι ἡ σχετικὴ προτεραιότητα τῆς ὑποκειμενικότητας ἀπέναντι στὴν ἀντικειμενικότητα, θέση πού μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει καὶ ὡς λογικὴ βάση τῆς ἠθικῆς, γιατί ἂν ἡ ὑποκειμενικότητα προσδιορίζεται μονοσήμαντα καὶ ὄχι διαλεκτικὰ ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο, τότε δὲν ὑπάρχουν περιθώρια γιὰ τὴν ἠθικὴ ἀλλὰ οὔτε καὶ γιὰ τὴν πράξη ἀκόμα.

Τὸ παράρτημα ἀναφέρεται στὴν ἱστορία ὁρισμένων προβλημάτων καὶ ἐννοιῶν τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑποκειμενικότητας ὅπου ὑπογραμμίζεται ἡ σημασία τοῦ Σωκράτη γιὰ τὴ στροφή τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἑαυτό του καὶ γιὰ τὴ μέριμνα τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξή. Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ ὡς πρὸς τὸ χαρακτηρισμὸ τοῦ Σωκράτη ἀνυπέρβλητη τὴ

θέση του Hegel, ότι στον Σωκράτη το πνεῦμα του κόσμου κάνει μιὰ στροφή γιατί ἀπὸ τότε ἀρχίζει ἡ συνείδηση νὰ στοχάζεται γιὰ τὸν ἑαυτό της.

Ὁ συγγραφέας θεωρεῖ τὴ φιλοσοφία τῆς ὑποκειμενικότητας ὡς ἓνα κεφάλαιο τῆς φιλοσοφίας ποὺ ἀνήκει πλεόν στὴν ἱστορία. Ὑποστηρίζει ὅμως ὅτι ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία πρέπει νὰ ξεκαθαρίσει τοὺς λογαριασμούς της μὲ τὶς ἱστορικὲς κρυσταλλώσεις τῆς φιλοσοφίας καὶ νὰ προβεῖ σὲ διαλεκτικὴ κριτικὴ ἀποτίμηση τῶν μέχρι τώρα φιλοσοφημάτων. Εἶναι ἀξιοσημεῖωτο ὅτι ὁ συγγραφέας μέσα ἀπὸ τὴν κριτικὴ ἀποδόμηση τῆς φιλοσοφίας τῆς ὑποκειμενικότητας παρουσιάζει τὶς δικές του φιλοσοφικὲς ἀπόψεις γιὰ τὴν ὑποκειμενικότητα καὶ τὶς ἀναφορές της. Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ φιλοσοφεῖν ἔχει καὶ ὁρισμένες συνέπειες γιὰ τὴ μεθοδολογία καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας μεταβάλλεται σὲ ἱστορία τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων, ποὺ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἀπαρτίζεται ἀπὸ ἐρμηνευτικὰ ἄλματα. Ἡ συστηματικὴ φιλοσοφία πάλι μπορεῖ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις νὰ ἐπικαλύπτεται στὴν ἀδρομέρειά της ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν φιλοσοφικῶν προβλημάτων.

Ὁ καθηγητὴς Walter Schulz βλέπει τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς ἀναπόφευκτο σημεῖο ἀναφορᾶς τῆς συστηματικῆς φιλοσοφίας. Ὁ ἴδιος ἐπιχειρεῖ νὰ λύσει τὸ πρόβλημα τῆς σχέσης τους μὲ τὸ αἶτημα τῆς διαλεκτικῆς ἄρσης τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ τὴ συστηματικὴ φιλοσοφία, καὶ μάλιστα μὲ πρωταρχικὴ χρῆση τῆς ἄρνησης καὶ τῆς ἀπόρριψης τῶν στοιχείων ἐκείνων ποὺ δὲν μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν στὸ σημερινὸ ὀρίζοντα τῆς ἱστορίας. Ἐχει κανεὶς τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ ἀσκήσει ἐδῶ ἓνα εἶδος κριτικῆς τῆς ιδεολογίας. Βέβαια παραμένει τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ συστηματικὴ φιλοσοφία, ἂν ὑπάρχει κάποια δυνατότητα γιὰ τὸ φιλοσοφικὸ σκέπτεσθαι νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ νέες προσεγγίσεις τῶν προβλημάτων χωρὶς νὰ ἐπαναλάβει τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας.

Ἰωάννινα

Γεωργία Ἀποστολοπούλου

Hans Wagner, *Φιλοσοφία καὶ σκέψη (Philosophie und Reflexion)*, Εἰσαγωγή-Μετάφραση Νικολάου Αὐγελῆ, Πρῶτος τόμος, ἐκδόσεις Ἑγνατία, Θεσσαλονίκη 1981, 295 σελ.

Ἐνα θαυμαστὸ μεταφραστικὸ ἐπίτευγμα πραγμάτωσε καὶ παρέδωσε στὸ ἐλληνικὸ ἀναγνωστικὸ κοινὸ ὁ καθηγητὴς κ. Νικόλαος Αὐγελῆς μὲ τὴν ἐκδοση ἐνὸς πρώτου μέρους ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ Hans Wagner, *Philosophie und Reflexion*, ποὺ πρωτοδημοσιεύτηκε τὸ 1959 καὶ ἐμφανίστηκε σὲ τρίτη, ἀμετάβλητη ἐκδοση τὸ 1980. Ἡ ἐλληνικὴ παρουσίαση τοῦ βιβλίου μέλλει νὰ ὀλοκληρωθεῖ σὲ δυὸ τόμους, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἤδη ἐκδομένος περιέχει τὶς πρῶτες 13 ἀπὸ τὶς 34 παραγράφους τοῦ γερμανικοῦ βιβλίου. Ἡ ἐκδοση ἔχει ἐνταχθεῖ στὴ σειρὰ «Φιλοσοφικὴ βιβλιοθήκη» μέσα σὲ σύντομο χρονικὸ διάστημα αὐτὴ ἡ σειρὰ ἔχει προσφέρει ἐπίλεκτα ἔργα τόσο τῆς ἀρχαίας ὅσο καὶ τῆς νεώτερης φιλοσοφικῆς γραμματολογίας καθιερώνοντας τὴ δίγλωσση ἐμφάνιση τῶν ξενόγλωσσων κειμένων: